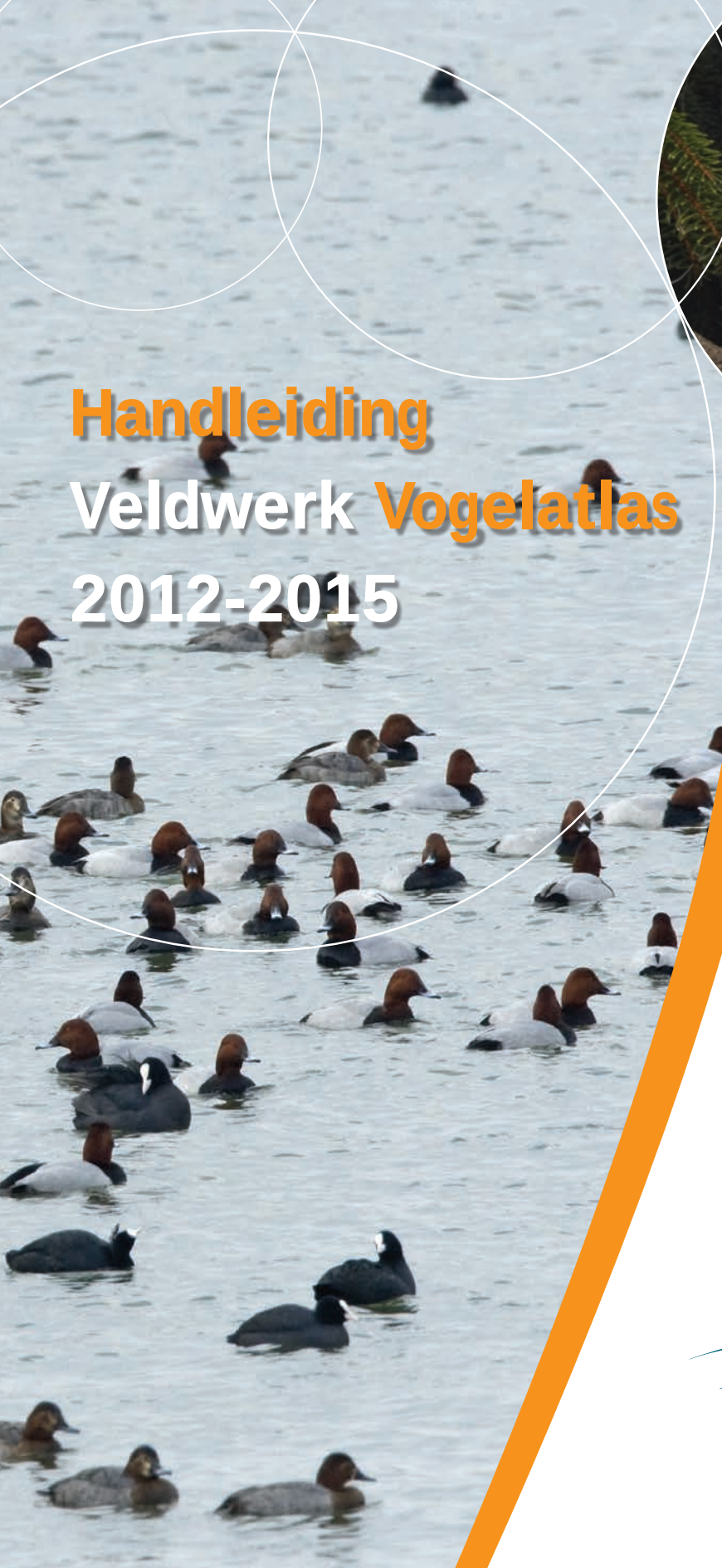

Handleiding Veldwerk **Vogelatlas** 2012-2015

COLOFON

Samenstelling: Fred Hustings

Met medewerking van: Jouke Altenburg, Harvey van Diek, André van Kleunen, Kees Koffijberg, Hans Schekkerman, Gerard Troost, Chris van Turnhout & Erik van Winden

Lay-out: John van Betteray

Foto's: Harvey van Diek

Druk: Van Mameren Repro, Nijmegen

Eerste druk

© Sovon Vogelonderzoek Nederland, Nijmegen, 2012

ISBN 978-90-72121-27-1

Gelieve als volgt te citeren:

Sovon 2012. Handleiding Veldwerk Vogelatlas 2012-2015. Sovon Vogelonderzoek Nederland, Nijmegen.

Adres:

Sovon Vogelonderzoek Nederland, Postbus 6521, 6503 GA Nijmegen

Bezoekadres: Natuurplaza (Mercator 3), Toernooiveld 1, 6525 ED Nijmegen

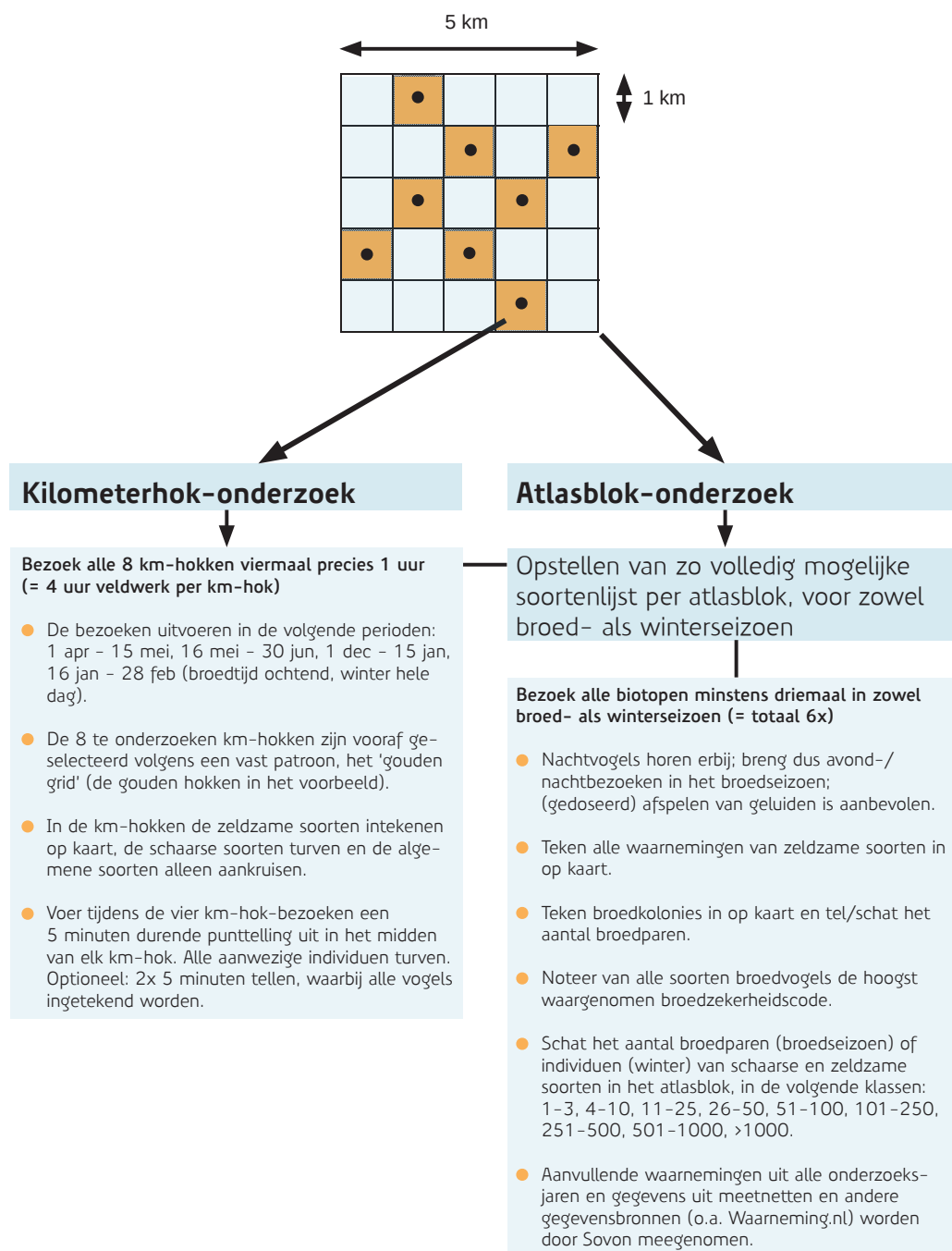
Tel. 024-7 410 410

Email info@sovon.nl

Homepage www.sovon.nl

INHOUD

Samenvatting	3
1. Inleiding en leeswijzer	4
2. Doel en organisatie	5
Sovon en atlaswerk	5
Doelen Vogelatlas	5
Organisatie van het project	5
Atlaswerk of meetnet?	6
Atlasblok claimen	6
3. Atlasblokken, kilometerhokken en telpunten	7
Algemeen	7
Waarom aangewezen kilometerhokken en telpunten?	7
Praktische problemen	7
4. Algemene aanwijzingen veldwerk	8
Wanneer	8
Alleen of samen tellen	8
Hoofdteller en medeteller(s)	8
Voorbereiding	8
Toestemming terreineigenaren	8
Benodigde tijd	8
5. Veldwerk	9
5.1. Begrippen	9
Alle vogels, ook exoten	9
Gebiedsgebonden vogels	9
Individueen en broedparen	9
Broedcodes	9
5.2. Uitvoering	9
Noteren in het veld	9
Intekenen in broedseizoen	10
Tijdsbesteding veldwerk bijhouden	10
Bezoektijden	10
Veldwerk in geselecteerde kilometerhokken ('gouden grid')	10
Optioneel: uitgebreide punttelling	11
Aanvullend veldwerk in atlasblok	11
6. Losse tellingen en losse waarnemingen	12
Losse tellingen	12
Losse waarnemingen	12
7. Na het veldwerk	14
Invoer resultaten: direct na veldbezoek	14
Totaaloverzicht	14
Aantallen schatten	14
Overvliegende vogels	14
Controle	14
Bijlagen	15
Bijlage 1	15
Bijlage 2	16

Figuur 1. Schematisch overzicht van het atlaswerk in atlasblokken en kilometerhokken.

SAMENVATTING

Doel en organisatie

- 2012-2015: vierde landelijke vogelatlas (derde voor broedvogels, tweede voor wintervogels).
- Hoofddoel: vastleggen van actuele verspreiding en aantallen op zo gedetailleerd mogelijke schaal, evenals veranderingen ten opzichte van eerdere atlassen.
- Landelijke aansturing project vanuit Sovon, regionaal door Atlas-Districtscoördinatoren.

Atlasblokken, kilometerhokken en telpunten

- Basis is atlasblok (5x5 km).
- Daarbinnen is 'gouden grid' van 8 kilometerhokken aangewezen, ieder met een vastgesteld telpunt.
- Hiermee zijn effecten van wisselende telinspanning te verkleinen en wordt een representatief landelijk beeld verkregen van zoveel mogelijk soorten.

Algemene aanwijzingen veldonderzoek

- Uitvoering veldwerk in de jaren 2012 tot en met 2015.
- Winters lopen telkens van 1 december – 28 februari, broedseizoenen van maart (februari) – juli (augustus); daarbinnen vallen vaste telperioden voor meer gedetailleerd onderzoek.
- Ook exoten inventariseren!
- Onervaren tellers wordt geadviseerd vooraf contact te zoeken met ervaren tellers voor gezamenlijke uitvoering.
- Meetnetten van Sovon a.u.b. gedurende atlasjaren voortzetten. De gegevens uit de meetnetten dragen ook bij aan de atlas.

- Vraag zelf toestemming aan de terreineigenaar.
- Download veldformulieren en kaarten-opmaat van www.vogelatlas.nl

Specifieke aanwijzingen veldonderzoek

- Zie figuur 1 hiernaast en hoofdstuk 5.

Aanvullingen verzamelen

- Aanvullende tellingen (volgens aanwijzingen in de handleiding) zijn mogelijk door
 - o Losse telling in een zelf gekozen kilometerhok.
 - o Losse telling op het middelpunt van een zelf gekozen kilometerhok (alléén de 'uitgebreide variant': aansluitend 2x5 minuten alle vogels intekenen).
- Losse waarnemingen doorgeven is zinvol, maar wel nauwkeurig gelokaliseerd en voorzien van goede gedragsindicatie.

Bureauwerk

- Voer veldwaarnemingen (verzameld op handige formulieren) snel in op de website.
- Na afloop van het winter- of broedseizoen staat online overzicht klaar met eigen resultaten en aanvullingen.
- Overzicht online controleren, aanvullen/wijzigen en gereed melden aan Sovon.
- Atlas-DC doet navraag bij onduidelijkheden.

Meedoen

- Iedereen die de Nederlandse vogels op zicht en geluid herkent kan meedoen.
- Claim op www.vogelatlas.nl een (vacant) atlasblok en tel mee.

1. INLEIDING EN LEESWIJZER

Van 1 december 2012 tot en met 31 juli 2015 worden de vogels van Nederland op een ongekend gedetailleerde schaal in kaart gebracht. Duizenden vogelaars, merendeels vrijwilligers, gaan voor de nieuwe Vogelatlas op pad, in de broedtijd maar ook in de winter. Welke soorten treffen ze aan, waar en in welke aantallen? Zijn aantallen en verspreiding onderhevig aan veranderingen? Dat zijn de vragen die we na afloop van het project kunnen beantwoorden.

In Nederland verkeren we in de gelukkige omstandigheid dat er al veel bekend is over aantallen, verspreiding en trends van vogels. Is een groot landelijk atlasproject dan nog wel nodig? Ja, want de veranderingen in de vogelwereld gaan ongekend snel. Waren Grote Zilverreiger en Middelste Bonte Specht een kwart eeuw geleden bijzonder, tegenwoordig kijken we er minder van op. Omgekeerd zijn Patrijs, Zomertortel en Bonte Kraai hard op weg een bezienswaardigheid te worden. Het is belangrijk zulke veranderingen vast te leggen.

Tegelijkertijd neemt de behoefte aan nauwkeurige gegevens over het voorkomen van vogels sterk toe. Vogelgegevens spelen op allerlei gebieden een rol, bij natuurbeleid, in beschermingskwesties, bij terreinbeheer of de planning van infrastructurele projecten. Om rekening te kunnen houden met vogels, is gedetailleerde informatie nodig over verspreiding en aantallen. Informatie die we met de Vogelatlas verzamelen.

Tellingen voor de Vogelatlas zijn niet alleen zinvol maar ook leuk. In het veld zijn en de vogels horen en zien: dat gaat nooit vervelen. Dat je, door mee te doen aan de Vogelatlas, bijdraagt aan een groter geheel, is mooi meegenomen. Dat geldt niet alleen voor het landelijke beeld. Vogelwerkgroepen, bijvoorbeeld, brengen op deze manier de vogelwereld in hun eigen werkgebied in kaart. En voor de individuele vogelaar is het prachtig om na afloop van het project 'alles' te weten over de vogels in favoriete gebieden of de eigen omgeving.

Leeswijzer

Deze handleiding bevat richtlijnen voor het veldwerk. Het is van het grootste belang dat tellers zich houden aan deze richtlijnen. Alleen dan zijn hun telresultaten onderling goed vergelijkbaar en eenduidig te interpreteren.

- Tellers die al aan de vorige broedvogelatlas hebben meegedaan, kunnen direct beginnen met het lezen vanaf hoofdstuk 4.
- Andere tellers wordt dringend aangeraden om ook de hoofdstukken 2 en 3 tot zich te nemen.
- Wie geen zin of tijd heeft om een heel atlasblok te tellen, maar wel een bijdrage wil leveren, kan het best eerst hoofdstuk 6 lezen, en daarna hoofdstuk 4 en 5.
- Tellers die ook buiten hun eigen atlasblok(ken) een bijdrage willen leveren, moeten even hoofdstuk 6 doornemen.

Extra informatie vind je op de speciale website www.vogelatlas.nl (verder: Vogelatlas.nl).

2. DOEL EN ORGANISATIE

Sovon en atlaswerk

Sovon is in 1973 in het leven geroepen om de eerste landelijke verspreidingsatlas van Nederlandse broedvogels mogelijk te maken. Een (ook toen al) voornamelijk door vrijwilligers gedragen project, een geweldige prestatie, zeker met het oog op de beperkte communicatiemogelijkheden van dat moment. In de tientallen jaren daarna ontwikkelde Sovon zich tot een organisatie die landelijke vogeltellingen coördineert en tegelijkertijd onderzoek opzet om geconstateerde veranderingen te verklaren.

Sovon-tellingen vinden plaats in steekproefgebieden of richten zich, als ze landdekkend zijn, op bepaalde soortgroepen zoals ganzen en zwanen in de winter of kolonievogels en schaarse broedvogels. Om het landelijke beeld van alle soorten te behouden, zijn periodieke atlasprojecten noodzakelijk. Drie landelijke atlasprojecten zijn inmiddels uitgevoerd (tabel 1). In twee gevallen gold de aandacht uitsluitend de broedvogels, de atlas uit 1987 legde als enige ook de verspreiding buiten de broedtijd vast.

De tendens binnen de beide broedvogelatlas- sen was er een van toenemende detaillering. Beperkte de broedvogelatlas uit 1979 zich noodgedwongen tot de aan- of afwezigheid van een soort per atlasblok (5x5 km), de atlas uit 2002 bracht ook regionale dichtheidsverschillen in kaart. De Vogelatlas 2012-2015 sluit hierop aan en levert gedetailleerde verspreidingskaarten met aantalsinformatie op voor zowel de broedtijd als de winter.

Doelen Vogelatlas

Kort samengevat luiden de doelstellingen voor de nieuwe Vogelatlas als volgt:

- Vastleggen van de actuele verspreiding van alle broed- en wintervogels, op een zo gedetailleerd mogelijke schaal.
- Bepalen van de actuele populatieomvang van alle broedvogelsoorten en zoveel mogelijk wintervogelsoorten.
- Vastleggen van veranderingen in verspreiding en (voor broedvogels) ook in dichtheden ten opzichte van eerdere landelijke atlassen.
- IJking van de bestaande meetnetten van Sovon: hoe representatief zijn ze?
- Instroom van nieuwe vogeltellers stimuleren, ter continuering van de bestaande vogelmeetnetten.

Het beoogde eindproduct is een atlas in gedrukte vorm, naast een steeds geactualiseerde website met verspreidingskaarten ('live atlas').

Tabel 1. Overzicht van landelijke atlasprojecten onder coördinatie van Sovon.

Jaren veldwerk	Periode	Soorten	Publicatie
1973-1977	broedtijd	broedvogels	Teixeira 1979
1978-1983	hele jaar	alle soorten	Sovon 1987
1998-2000	broedtijd	broedvogels	Sovon 2002
2012-2015	broedtijd/winter	broed-/wintervogels	

Organisatie van het project

De landelijke aansturing van het project vindt plaats vanuit het Sovon-kantoor. Op regionale schaal wordt het veldwerk in goede banen geleid door Atlas DistrictsCoördinatoren (ADC's). Deze supervrijwilligers werven en begeleiden de tellers in hun eigen regio en controleren de resultaten. Ze zijn dus een onmisbare schakel in het geheel en vormen voor de teller het eerste aanspreekpunt. Voor namen en adressen zie Vogelatlas.nl. Terugkoppeling van resultaten vindt plaats via berichten en artikelen in Sovon-Nieuws, nieuwsbrieven of de website, en via lezingen op regionale bijeenkomsten of de Landelijke Dag van Sovon.

Het atlasproject verloopt digitaal: tellers melden zich aan op de site, halen daar hun telmateriaal op en vullen er zelf hun resultaten in. Hiervoor is gekozen omdat een internet-aansluiting inmiddels gemeengoed is en veel tellers al gewend zijn aan de digitale aanpak bij andere telprojecten. Mensen die graag zouden willen meedoen maar niet over internet beschikken, raden we aan contact te zoeken met personen in de omgeving die dat wél hebben.

Atlaswerk of meetnet?

Veel vogelaars doen al jarenlang mee met de door Sovon georganiseerde vogelmeetnetten. Voorbeelden zijn de watervogeltellingen, het Punt-Transect-Tellingenproject (PTT), het Broedvogel Monitoring Project (BMP), het Meetnet Urbane Soorten (MUS) of de tellingen van kolonievogels en schaarse broedvogels. Deze tellingen, die de Nederlandse vogelstand monitoren, lopen in principe onbeperkt door en worden dus tijdens de veldwerkjaren voor de Vogelatlas gecontinueerd.

Tellers die twijfelen tussen doorgaan met hun vaste tellingen of atlaswerk, wordt geadviseerd het vaste telwerk aan te houden. Immers, als er veel vogelaars overstappen van meetnetten naar atlaswerk, komt de monitoring in gevaar. Bovenal vormen de resultaten van de vogelmeetnetten een essentieel onderdeel van het atlasmateriaal.

Atlasblok claimen

Op Vogelatlas.nl is te zien voor welke atlasblokken nog tellers gezocht worden. Dit is de plek om een atlasblok voor jezelf te claimen. Lees nog wel de rest van de handleiding !

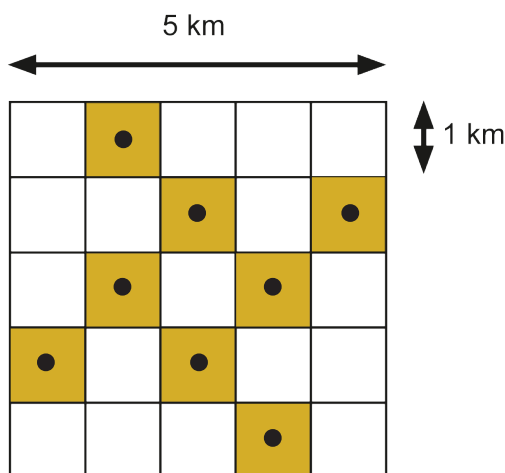
3. ATLASBLOKKEN, KILOMETERHOKKEN EN TELPUNTEN

Algemeen

Het veldwerk voor de Vogelatlas vindt plaats in atlasblokken en kilometerhokken.

- Atlasblokken zijn vierkanten van 5x5 km. Nederland kent 1685 atlasblokken, ieder met een eigen nummer (zie daarvoor Vogelatlas.nl of de Topografische Inventarisatieatlas voor flora en fauna van Nederland).
- Ieder atlasblok bestaat uit 25 hokken van 1x1 km: de kilometerhokken. Binnen deze 25 kilometerhokken is steeds een set van 8 hokken, volgens een vast patroon, aangewezen voor meer gedetailleerd onderzoek: het 'gouden grid' (figuur 2).
- Midden in de 8 kilometerhokken van het gouden grid liggen telpunten waar eveneens meer gedetailleerd onderzoek uitgevoerd wordt.

Het is de bedoeling om per atlasblok een complete soortenlijst op te stellen voor zowel broedseizoen als winter. In de aangewezen kilometerhokken gaat het niet om een zo volledig mogelijke soortenlijst. Het verkrijgen van een representatief beeld, verzameld via een gestandaardiseerde methode, staat hier centraal.

Figuur 2. Elk atlasblok van 5x5 km bevat een 'gouden grid' van 8 aangewezen kilometerhokken, waarbinnen meer gedetailleerd onderzoek plaatsvindt, met een aparte telling op een vast telpunt.

Waarom aangewezen kilometerhokken en telpunten?

De keuze welk atlasblok te onderzoeken staat ieder vrij, maar de kilometerhokken van het gouden grid worden aangewezen, net als de telpunten. Daarmee zijn de tellingen vergelijkbaar met die van de broedvogelatlas 1998-2000. Bovendien is het veldwerk voor kilometerhok en punttelling gebonden aan een vastgestelde tijdsinvestering.

Hiervoor bestaan verschillende redenen.

- Door het veldwerk te standaardiseren worden de resultaten minder afhankelijk van waarnemersinvloeden zoals tijdsbesteding. Dat is een onmisbare bouwsteen voor het vaststellen van regionale dichtheidsverschillen tussen vogelsoorten!
- Het aanwijzen van kilometerhokken voorkomt dat tellers vooral de vogelrijke gebieden onderzoeken. Heel begrijpelijk, maar het zou leiden tot kaartbeelden die te rooskleurig uitpakken. Door de kilometerhokken volgens vast patroon aan te wijzen, ontstaat een representatiever beeld van de Nederlandse vogelbevolking.
- De vastgestelde telpunten binnen de kilometerhokken zijn bedoeld om de kaarten van wijd verspreide soorten (die in zeer veel kilometerhokken voorkomen) te detailleren en om de stap van 'aanwezigheid' naar 'aantallen' te kunnen maken. Ook hier geldt: door op het aangewezen punt te tellen, ontstaat een representatiever beeld dan wanneer tellers zelf de telpunten kunnen uitkiezen.

Praktische problemen

In de praktijk komen we wel eens situaties tegen waarin de geschetste aanpak niet realiseerbaar is. Daarvoor bestaan pragmatische oplossingen.

- Een deel van het atlasblok bestaat uit groot open water of bevat delen van Duitsland of België. In zo'n geval blijft het veldwerk beperkt tot het (Nederlandse) landoppervlak en past Sovon het aantal te onderzoeken kilometerhokken/telpunten van het gouden grid aan.
- Soms is een kilometerhok van het gouden grid niet te betreden (gevaarlijk of streng verboden terrein). Dan wordt een ander kilometerhok aangewezen door Sovon.

Indien dit nog niet automatisch gebeurd is: neem contact op met de landelijk coördinatoren of de AtlasDC van je regio.

- Hetzelfde is het geval indien een telpunt binnen een kilometerhok van het gouden grid niet te betreden is: neem contact op.
- Indien de helft of meer van het kilome-

terhok uit open water bestaat, verminder dan de onderzoekstijd van een uur naar rato van het landoppervlak binnen dat kilometerhok.

De mailadressen van de landelijke coördinatoren en AtlasDC's vind je op: vogelatlas.nl/atlas/contact

4. ALGEMENE AANWIJZINGEN VELDWERK

Wanneer

Het veldwerk voor de Vogelatlas wordt uitgevoerd in de volgende jaren:

- Winter
De winters van 2012/2013, 2013/2014 en 2014/2015. De winter wordt strikt beperkt tot het tijdvak van 1 december t/m 28 februari. Een waarneming van een echte wintervogel (Koperwiek, Sneeuwgors) buiten dit tijdvak telt dus niet mee! Binnen iedere winter vallen twee vaste telperiodes voor het kilometerhokkenwerk (hst. 5.2).
- Broedseizoen
De broedseizoenen van 2013, 2014 en 2015. Het broedseizoen loopt gewoonlijk van maart t/m juli, maar begint voor sommige soorten iets eerder of houdt wat later op. Binnen ieder broedseizoen vallen twee vaste telperiodes voor het kilometerhokkenwerk (hst. 5.2).

Ieder atlasblok dient gedurende één winter en één broedseizoen (liefst aaneengesloten) compleet onderzocht te worden. Aanvullingen uit andere jaren tijdens het atlasonderzoek zijn welkom.

Alleen of samen tellen

Een ervaren teller kan heel goed een atlasblok in zijn eentje onderzoeken, mits hij/zij genoeg tijd beschikbaar heeft. Minder ervaren vogelaars doen er goed aan om contact te zoeken met ervaren vogeltellers, bijvoorbeeld via een lokale Vogelwerkgroep of de AtlasDC. Wellicht is dan een gezamenlijke actie mogelijk. Los daarvan kan het natuurlijk stimulerend en gezellig zijn om een atlasblok te 'delen' met anderen. Soms zijn er ook praktische afspraken te maken om logistieke problemen op te lossen (atlasblok ligt aan weerszijden van een rivier) of bij uitval van een teller door vakantie of ziekte.

Hoofdteller en medeteller(s)

De hoofdteller is degene op wiens naam het atlasblok geregistreerd is en die zich verantwoordelijk voelt voor het eindresultaat. Een hoofdteller kan eventuele medetellers inlog- of invoerrechten geven op de website. Medetellers kunnen worden geregistreerd bij de telgegevens, voor vermelding in de uiteindelijke atlas.

Voorbereiding

Formulieren en kaarten van atlasblokken, kilometerhokken en telpunten zijn onmisbaar bij het veldwerk. Atlasstellers kunnen ze downloaden van Vogelatlas.nl. Bij de punttellingen (uitgebreide variant) zijn potloden/pennen van verschillende kleur bijzonder handig.

Toestemming terreineigenaren

Sommige terreinen zijn gesloten voor bezoekers. Voor serieus vogelonderzoek, zoals voor de Vogelatlas, is soms wel toestemming te verkrijgen. Ter ondersteuning van zo'n vergunningsaanvraag bij de terreinbeheerder kun je van Vogelatlas.nl een verklaring downloaden (onder FAQ-kopje 'Meedoen'). De verklaring zelf is geen permissie voor betreding! Vraag de terreineigenaar ruim voor aanvang van het veldwerk om toestemming tot betreding. Dat je je vervolgens houdt aan de eventuele voorwaarden spreekt vanzelf.

Benodigde tijd

Afgezien van het onderzoek in de geselecteerde kilometerhokken is het moeilijk te voorspellen hoeveel tijd het atlaswerk gaat kosten. Het maakt immers nogal uit of het om een landschappelijk gevarieerd, lastig toegankelijk maar vogelrijk gebied gaat of een eenvormig, gemakkelijk bereikbaar en vogelarm gebied. Een gemiddeld atlasblok zal aan veldwerk in totaal zo'n 8-10 velddagen vergen. Reistijd en administratie zijn hierbij niet inbegrepen.

5. VELDWERK

5.1. Begrippen

Alle vogels, ook exoten

Exoten zijn soorten die van oorsprong niet in ons land voorkomen maar er vrijlevende populaties vormen, bestaande uit nakomelingen van losgelaten of ontsnapte individuen. Bekende voorbeelden zijn Nijlgans en Halsbandparkiet. Alle vogelsoorten worden met de Vogelatlas in kaart gebracht, dus ook exoten: ze zijn niet meer weg te denken uit de Nederlandse vogelwereld. Bovendien horen discussies over eventuele schadelijkheid van exoten (concurrentie met inheemse soorten, gewasschade) te beginnen met de feiten: waar komen ze voor en in welke aantallen.

Gebiedsgebonden vogels

Zowel in de winter als in het broedseizoen moet de aandacht gericht zijn op soorten die binding met het terrein hebben: gebiedsgebonden vogels.

- *Winter*

Het onderscheid tussen al dan niet gebiedsgebonden vogels kan lastig zijn. Sommige soorten zoeken al vliegend naar voedsel (en zijn dus gebiedsgebonden). Voorbeelden zijn jagende Blauwe Kieken dieven en Sperwers. Andere soorten vliegen veel rond, maar gewoonlijk over korte afstanden (dus: gebiedsgebonden) zoals een laag over het water wegscherende IJsvogel of van het ene naar het andere bosje pendelende Sijzen. Vuistregel is dat hoog en strak overvliegende vogels gewoonlijk buiten beschouwing blijven. Ze kunnen desgewenst bij het atlasblokonderzoek doorgegeven worden (zie pag. 14).

- *Broedseizoen*

In de broedtijd is het onderscheid vaak wat eenvoudiger, omdat veel soorten territoria bezetten en verdedigen door zang of andere gedragingen. Laag vliegende vogels zijn vaak gebiedsgebonden (foeragerende Boerenzwaluwen rond een boerderij). Hoog (door)vliegende vogels vallen ook nu buiten de boot (uitzondering: foeragerende Gierzwaluwen boven een stad). Interpretatieproblemen worden voorkomen door het correcte gebruik van broedcodes (zie hieronder en bijlage 1).

Individen en broedparen

De uitgangspunten in de winter en het broedseizoen zijn verschillend.

- *Winter*

Ga uit van gebiedsgebonden *individuen*. Een paartje overwinterende Roodborsttapuiten telt als 2 vogels.

- *Broedseizoen*

Ga uit van *broedparen/territoriale vogels*. Deze worden hier gelijkgesteld, al hoeft een territoriale vogel niet per se een broedvogel te zijn. Waarnemingen van een zingende Roodborsttapuit, een paartje of een paartje met jongen hebben alle betrekking op 1 broedpaar. Gebruik de broedcodes (zie bijlage 1).

Broedcodes

Een belangrijk aspect tijdens het veldwerk in de broedtijd is het vaststellen van de broedzekerheid per soort. In hoeverre wijst het waargenomen gedrag op broeden? Daartoe hanteren we de internationaal afgesproken lijst met broedcodes (bijlage 1).

Noteer per soort de hoogste broedcode die je in je atlasblok vaststelt, maar besteed niet overdreven veel (extra) tijd aan het vaststellen van een zo hoog mogelijke broedcode. Nesten zoeken is gewoonlijk onnodig. Bij notoir lastige soorten, die gebruik maken van grote gebieden of onduidelijk broedgedrag vertonen, is het belangrijk om de exacte broedcode vast te stellen. Voorbeelden zijn Boomvalk (korte tijd opvallend aan begin en einde broedtijd, daartussenin stil; bovendien niet-broedende vogels aanwezig in broedseizoen) en IJsvogel (vist op vele honderden meters van nest). Op de Sovon-site vind je per soort nuttige aanwijzingen voor het interpreteren van gedrag en het vaststellen van de juiste broedcode (www.sovon.nl/soorten en [gebieden/telrichtlijnen](http://www.sovon.nl/gebieden)).

5.2. Uitvoering

Noteren in het veld

Bij het onderzoek in de aangewezen kilometerhokken gelden, zowel in winter als broedtijd, enkele principes.

- Algemene soorten worden aangekruist.
- Schaarse soorten worden geturfd of geteld.
- Zeldzame soorten worden op kaart ingetekend.

Op de veldformulieren (downloaden via Vogelatlas.nl) kun je zien welke werkwijze voor welke soort geldt. Ook noteer je daar de kopgegevens voor belangrijke zaken zoals datum, begin- en eindtijd, medetellers en weersomstandigheden. De gebiedskaart wordt automatisch aan de achterzijde van het formulier afgedrukt. Het is verstandig om de telresultaten zo snel mogelijk in te vullen (zie hfst. 7).

Intekenen in broedseizoen

Zeldzame soorten in het broedseizoen worden op kaart ingetekend met broedcode (bijlage 1). Bij kolonievogels geldt de volgende aanpak. De teller krijgt, voorafgaand aan zijn onderzoek, inzicht in de bij Sovon bekende kolonies in zijn atlasblok en hoeft die niet te tellen. Komt de teller een niet-gemelde kolonie tegen, dan zal deze nieuw zijn of wordt deze niet geteld. In dat geval graag de kolonie intekenen op kaart, en het aantal broedparen tellen of schatten.

Tijdsbesteding veldwerk bijhouden

Het onderzoek aan de geselecteerde kilometerhokken is gebonden aan een bepaalde tijd, namelijk één uur per bezoek. Het onderzoek aan de rest van het atlasblok, bedoeld om de soortenlijst compleet te maken en inzicht te krijgen in de aanwezige aantallen, is niet aan een bepaalde hoeveelheid tijd gebonden. Het is belangrijk om een indicatie te hebben van de bestede tijd, om onderscheid te kunnen maken tussen atlasblokken waaraan zeer veel tijd besteed is (doorgaans resulterend in meer complete soortenlijsten en betere aantalsopgaven) en minder intensief onderzochte atlasblokken. Dat kan worden genoteerd op de veldformulieren voor het aanvullende atlasonderzoek. Indien hiervan geen gebruik wordt gemaakt (teller woont in atlasblok of komt er anderszins heel vaak), houd dan zelf op andere wijze globaal bij hoeveel uren aan veldwerk besteed is.

Bezoektijden

Het atlasonderzoek vindt plaats op verschillende tijdstippen, met nadruk op de ochtenden.

- *Winter*
Kilometerhokonderzoek en aanvullend atlasblokonderzoek: van een uur na zonsopgang tot een uur voor zonsondergang. Het is niet de bedoeling om vogels op slaapplaatsen te tellen, ze kunnen immers van buiten het atlasblok afkomstig zijn.

Nachtbezoeken zijn niet nodig. Let wel: bosvogels zijn vooral actief in de ochtend.

- *Broedseizoen*
Kilometerhokonderzoek: tussen zonsopgang en 6 uur daarna. Aanvullend atlasblokonderzoek: vooral in de (vroeg) ochtend, maar ook overdag. Breng voorts een of meer nachtbezoeken aan relevante biotopen.

Bezoek stedelijk gebied bij voorkeur op de zondagochtend: rust!

Veldwerk in geselecteerde kilometerhokken ('gouden grid')

Breng in elk van de vier telperioden een bezoek van één uur.

- Winter: periode 1 december – 15 januari en periode 16 januari – 28 februari
- Broedseizoen: periode 1 april – 15 mei en periode 16 mei – 30 juni.

Het veldwerk valt uiteen in twee componenten:

- *Kilometerhoktelling*
Besteed precies 55 minuten aan het door-kruisen van het kilometerhok en bezoek in dit tijdsbestek alle landschapstypen. Verdeel hierbij de aandacht zo evenredig mogelijk over de landschapstypen. Vogelrijke biotopen mogen wat meer aandacht krijgen dan vogelarme, maar richt de aandacht niet teveel op afwijkende landschapselementen. In een hok dat voornamelijk uit landbouwgebied met een klein bosje bestaat, moeten we niet vrijwel alle tijd in dat ene bosje doorbrengen. De route kun je lopend of per fiets afleggen. De meeste soorten hoeven alleen aangekruist te worden op het formulier, van sommige worden de aantallen genoteerd en zeldzame soorten worden ingetekend op kaart (winter: individuele vogels, broedseizoen: broedparen/territoriale vogels). Op het veldformulier zie je welke optie van toepassing is.
- *Punttelling*
Tel gedurende precies 5 minuten op het vastgestelde punt (meestal midden in het kilometerhok) alle gebiedsgebonden vogels. In de winter gaat het om individuen, in het broedseizoen om broedparen/territoriale vogels. Let op: de punttelling is een aparte telling. Soorten die je alleen tijdens de punttelling zag en niet in de overige 55 minuten, noteer je alleen voor de punttelling.

In de praktijk zal de teller doorgaans verschillende kilometerhokken op eenzelfde dag bezoeken. Het is aan te bevelen om bij het telwerk tijdens de volgende telperiode de omgekeerde volgorde aan te houden, zodat niet dezelfde kilometerhokken op hetzelfde moment van de dag worden bezocht. De keuze van de route binnen het hok is vrij, zolang bij de bezoeken alle biotopen aan bod komen.

Optioneel: uitgebreide punttelling

Om de waarde van de punttellingen te vergroten, bestaat er de mogelijkheid om deze op vrijwillige basis op een andere wijze uit te voeren. Gedurende twee maal 5 minuten (op-eenvolgend) worden dan alle waargenomen vogels ingetekend op een kaart (downloadbaar van de website). Het gebruik van twee kleuren schrijfgerei is hierbij bijzonder handig (zie bijlage 2). De beide 5-minutenperioden moeten als afzonderlijke tellingen worden beschouwd. Denk dus niet: "Die specht zat er daarnet nog, ik hoor/zie hem nu niet meer maar hij zal er vast nog zitten". Als je dezelfde specht in zowel de eerste als de tweede 5 minuten hoort/ziet, geef dan wel op de kaart aan dat het om hetzelfde individu ging (zie voorbeeld in bijlage 2). Als het individu verplaatst is, teken dan alleen de locatie van eerste waarneming in. De uitgebreide punttelling vervangt de standaard punttelling. Tellers kunnen dus kiezen uit twee opties:

- De gebruikelijke 5-minutentelling (alleen waargenomen soorten turven en enkele zeldzamere soorten intekenen)
- De uitgebreide punttelling van twee maal 5 minuten (alle waargenomen soorten intekenen op kaart).

In het laatste geval duurt een compleet kilometerhokbezoek dus 1 uur en 5 minuten.

Meerwaarde van de uitgebreide punttelling

Het intekenen en herhalen van de punttelling levert informatie op waarmee Sovon het aantal tijdens de telling waargenomen vogels kan 'vertalen' naar het aantal aanwezige vogels (dat in de meeste gevallen groter is). Omdat het niet nodig is dat daarvoor alle punten 'uitgebreid' worden geteld, is deze variant optioneel. De 'vertaling' kan uiteraard beter worden gemaakt naarmate meer punten 'uitgebreid' worden geteld.

NL in beeld

Sovon zou de telresultaten graag mede willen illustreren met landschapsfoto's. Sinds enkele jaren loopt het project 'NL in beeld' van de Stichting Saxifraga om heel Nederland te fotograferen op het middelpunt van alle kilometerhokken. De 5-minutentellingen voor de Vogelatlas vinden op dezelfde punten plaats. Meedoen aan NL in Beeld is dus een kwestie van de fotografiehandleiding lezen en je camera meenemen tijdens het kilometerhokonderzoek. De foto's moeten wel met een vastgestelde naamgeving aan Saxifraga worden opgestuurd. Dat kost even tijd, maar heeft meerwaarde voor de atlas.

Voor meer informatie en de fotografiehandleiding: www.nlinbeeld.org

Aanvullend veldwerk in atlasblok

Het kilometerhokkenonderzoek levert een stevige basis voor de atlas. Dit wordt gecompleteerd door aanvullend veldwerk in de rest van het atlasblok. Bezoek alle landschapstypen in het atlasblok tenminste driemaal per telseizoen.

- *Winter*
 - o Periode 1 december t/m 28 februari.
 - o Bezoeken overdag van een uur na zonsopkomst tot een uur voor zonsopgang.
- *Broedseizoen*
 - o Van februari-maart (bijv. Bosuil, Kruisbek) tot en met juli-augustus (bijv. Boornvalk, Wespendif).
 - o Bezoeken vooral in de (vroeg) ochtend.
 - o Bezoeken overdag zinvol voor roofvogels, weidevogels, meeuwen, sterns en sommige andere soorten.
 - o Een of meer bezoeken in de schemer of nacht aan relevante biotopen zoals moeras (rallen), heide (Nachtzwaluw) en kleinschalig platteland (Steenuil).
 - o Kijk op de Sovon-site voor nuttige aanwijzingen per soort (www.sovon.nl/soorten) of voor meer algemene richtlijnen (www.sovon.nl/nl/content/handleiding-broedvogels).

6. LOSSE TELLINGEN EN LOSSE WAARNEMINGEN

Iedereen die de Nederlandse vogels herkent op zicht en geluid kan meedoen aan de Vogelatlas, maar niet iedereen zal tijd en zin hebben om een volledig atlasblok te onderzoeken. Voor mensen die desondanks een bijdrage willen leveren, bestaan er verschillende mogelijkheden. Dit geldt eveneens voor atlastellers die ook buiten hun eigen atlasblok(ken) willen bijdragen, bijvoorbeeld tijdens een weekendje weg. Er zijn twee instapniveaus: losse tellingen en losse waarnemingen.

Losse tellingen

Belangrijke aanvullende tellingen, bedoeld om verspreidingsbeelden completer te maken, zijn losse kilometerhok- of punttellingen. Ze hoeven niet van tevoren aangemeld te worden, zoals bij het atlasblokonderzoek. Ieder die een waarnemerscode heeft voor de Sovon-site (anders even aanvragen) kan direct de resultaten van zijn telling invoeren op Vogelatlas.nl. Hier kunnen ook veldformulieren en kaarten worden gedownload.

Telling van één uur in een zelf gekozen kilometerhok

Kies zelf een kilometerhok. Dat mag overal in Nederland liggen, met enige voorkeur voor kilometerhokken buiten het 'gouden grid' (figuur 1 en 2, pagina 2 resp. 7). Kaartmateriaal en veldformulier kunnen worden gedownload van Vogelatlas.nl. De opzet volgt die van de tellingen voor het atlasproject, dus:

- Tel binnen de vaste perioden voor de atlas, in de winter tussen 1 december – 28 februari, en in de broedtijd tussen 1 april – 30 juni. Iedere telling binnen die perioden is welkom.
- Besteed precies 55 minuten aan het door-kruisen van het kilometerhok en bezoek in deze periode alle landschapstypen. De meeste soorten hoeven alleen aangekruist te worden op het formulier, van sommige worden de aantallen geturfd en van enkele soorten worden ze ingetekend op kaart. Om welke soorten het gaat, blijkt uit het veldformulier dat van de website te downloaden is.
- Tel gedurende precies 5 minuten op het vastgestelde punt (meestal midden in het kilometerhok) alle vogels.
- Richt je alleen op gebiedsgebonden individuele vogels (winter) of broedparen/territoriale vogels (broedperiode).

Uitgebreide punttelling van tweemaal vijf minuten op een telpunt

Voor ieder kilometerhok is door Sovon reeds een telpunt aangewezen, meestal gelegen midden in het kilometerhok.

De opzet van deze punttellingen volgt die van de tellingen voor een compleet atlasblok, dus:

- Tel binnen de vaste perioden, in de winter tussen 1 december – 28 februari, en in de broedtijd tussen 1 april – 30 juni.
- Teken gedurende twee maal 5 minuten (opeenvolgend) alle gebiedsgebonden vogels in op de kaart. In de winter gaat het om individuele vogels, in de broedtijd om broedparen/territoriale vogels.
- De beide 5-minutenperioden zijn afzonderlijke tellingen.
- Handig: neem twee verschillende kleurpotloden mee, om de waarnemingen binnen de verschillende 5-minutenperioden aan te geven. Voorbeeld: zie bijlage 2.

Losse waarnemingen

Veel vogelaars geven hun losse waarnemingen door via websites, waarvan Waarneming.nl de bekendste en grootste is. Voor het atlasproject kunnen zulke losse waarnemingen aanvullende waarde hebben, vooral van schaarse en zeldzame soorten. Hierbij zijn de volgende richtlijnen van belang:

- Sta overdracht van waarnemingen toe.
Waarnemers kunnen op hun eigen account instellen of Sovon inzage mag hebben in hun waarnemingen. Wanneer deze optie geblokkeerd is, kunnen de waarnemingen niet gebruikt worden voor completering van de Vogelatlas!
- Geef de exacte plaats aan.
Voor de atlas zijn losse waarnemingen alleen zinvol indien ze gekoppeld kunnen worden aan een exacte locatie. Voer de waarnemingen daarom in op het meest gedetailleerde niveau, liefst met een nauwkeurigheid van 10 meter. Doe dit ter plekke (Smartphone etc.) of later achter de computer. Let op dat je bij de

plaatsbepaling via Smartphone niet uitgaat van de locatie waar je je zelf bevindt (weg, parkeerplaats), maar dat je echt de locatie van de waargenomen soort in het veld aangeeft. Waarnemingen die alleen de plaats van de waarnemer weergeven, zijn onbruikbaar voor de atlas.

- Kies een gedragsomschrijving bij de waarneming.

De Vogelatlas richt zich op gebiedsgebonden vogels; vergeet bij waarnemingen van (hoog) overvliegende vogels dus niet om ze als zodanig in te voeren. In de broedtijd is het, zeker bij de schaarsere soorten, belangrijk om het gedrag nauwkeurig aan te geven. Dit maakt het mogelijk om te beoordelen of het om een (mogelijke) broedvogel ging. In Waarneming.nl bestaan zulke mogelijkheden bij de invoeroptie onder 'Gedrag' (o.a. onderscheid in 'baltzend/zingend', 'alarm', 'bezet nest' enzovoort). Zo kunnen meldingen door Sovon worden gekoppeld aan broedcodes.

7. NA HET VELDWERK

Het veldwerk is natuurlijk het leukste onderdeel van het atlasproject, maar er is geen reden om tegen het administratieve gedeelte op te zien. De atlasteller kan het zichzelf gemakkelijk maken door gegevens vlot na het veldwerk in te voeren. Sovon heeft daarvoor een speciale webinvoer ontworpen.

Invoer resultaten: direct na veldbezoek

Het is verstandig om de resultaten van het veldwerk zo snel mogelijk in te vullen via de digitale formulieren op Vogelatlas.nl. Dat geldt zowel voor het kilometerhokbezoek (inclusief punttelling) als de bezoeken aan de rest van het atlasblok. Voorkom het slingeren van gegevens en pieken in de administratie. Het maakt ook de volgende stap makkelijker (hieronder). Voor de webinvoer is een aparte handleiding beschikbaar, te downloaden van Vogelatlas.nl.

Totaaloverzicht

Direct na afloop van de winter- of broedvogelperiode worden de beschikbare resultaten van andere Sovonprojecten (zoals PTT en BMP) en de verzamelde losse waarnemingen per atlasblok online aan de teller gepresenteerd.

Dit totaaloverzicht is een belangrijk hulpmiddel bij het invoeren van de eindresultaten van het atlasblok.

- Bekijk het totaaloverzicht nauwkeurig en kijk of je aanvullingen of correcties hebt.
- Maak van alle soorten de gewenste schatting (zie hieronder) en gebruik daarvoor de basisgegevens van het totaaloverzicht.
- Geef, indien nodig (zeer zeldzame soort, regionaal of landelijk bijzonder broedgeval) extra informatie. Ook geheimhouding/onder embargo zetten is mogelijk.
- Meld Sovon online dat het overzicht gereed is.

Aantallen schatten

Aan het eind van de winter wordt gevraagd om per soort een schatting te maken van het maximale aantal *individuen* dat op een dag in het atlasblok aanwezig was (periode 1 december – 28 februari). Hetzelfde vragen we aan het eind van het broedseizoen, maar dan

gaat het om het aantal *broedparen/territoria*. De schattingen worden gemaakt in vooraf gedefinieerde aantalsklassen (tabel 2). Het kan lastig zijn om de juiste aantalsklasse te bepalen, vooral van nogal verborgen levende of erg algemene soorten. In het algemeen is het maken van een schatting in de winter lastiger dan in het broedseizoen, wanneer vogels meer aan een bepaalde locatie zijn gebonden. Ga uit van wat je in het veld gezien hebt, maar houd bij het maken van de schatting rekening met de oppervlakte geschikt biotoop in het atlasblok en met het feit dat je meestal niet alle aanwezige vogels te zien krijgt. Kijk op Vogelatlas.nl bij de FAQ's, raadpleeg eventueel lokaal deskundige vogelaars, de AtlasDC of meer ervaren tellers.

Tabel 2. Klassen waarbinnen de aantallen geschat moeten worden. In de winter gaat het om het maximale aantal individuen dat op een dag aanwezig was, in de broedtijd om het aantal broedparen/territoria.

1-3	26-50	251-500
4-10	51-100	501-1000
11-25	101-250	>1000

Overvliegende vogels

Hoog en strak overvliegende vogels blijven bij de kilometerhok- en punttellingen buiten beschouwing. Bij het overige veldwerk in de atlasblokken kunnen ze desgewenst aangekruist worden. Aantalsschattingen zijn niet nodig.

Controle

De AtlasDC controleert overzichten uit zijn regio. Bij vragen of onduidelijkheden neemt de AtlasDC contact op met de teller. Dat er navraag wordt gedaan, betekent niet dat er wantrouwen jegens de teller bestaat. Het is in ons aller belang dat de atlasgegevens zo compleet en correct mogelijk zijn. Een check door een regionale expert is daarom noodzakelijk.

Bijlage 1

Broedcodes

- 1 Waarneming van een volwassen individu in mogelijke broedbiotoop, zonder aanwijzing omtrent broeden.
- 2 Eenmalige waarneming van zingend of baltsend individu in geschikt broedbiotoop.
- 3 Waarneming tussen de datumgrenzen van een paar in geschikt broedbiotoop.
- 4 Territoriumgedrag (zang, gevechten e.d.) op dezelfde plaats vastgesteld, op tenminste 2 dagen die minimaal 10 dagen uit elkaar liggen.
- 5 Baltsend paar (ook paring) in geschikte broedbiotoop. Het voeren van een wijfje door het mannetje moet eveneens met code 5 worden aangegeven.
- 6 Bezoek van vogel aan een waarschijnlijke nestplaats, zoals Huismus die onder dakpannen kruipt.
- 7 Angstkreten of ander gedrag (alarmeren), dat wijst op aanwezigheid van een nest of jongen. Houd er echter rekening mee dat alarmeren lang niet altijd duidt op een broedgeval. Veel vogels alarmeren ook wanneer ze niet broeden. Let daarom speciaal op of de vogel aan een bepaalde plaats is gebonden.
- 8 Vogel met broedvlekken (niet altijd een betrouwbare aanwijzing voor een broedgeval ter plaatse).
- 9 Transport van nestmateriaal, nestbouw of uithakken/graven van nestholte.
- 10 Afleidingsgedrag. De vogel doet alsof hij verlamd of gewond is, en lokt zo de waarnemer weg van het nest. Afleidingsgedrag komt vooral voor bij soorten die in open terreinen broeden, zoals eenden, steltlopers en een enkele zangvogel, zoals Rietgors.
- 11 Pas gebruikt nest of eierschalen.
- 12 Pas uitgevlogen jongen van nestblijvers of uitgelopen donsjongen van nestvlieders. Deze code moet uiterst zorgvuldig worden gehanteerd. Soorten als sterns, meeuwen, zwaluwen, Roek, Spreeuw, Kruisbek, Sijs en Kleine Barmsijs kunnen met hun vliegvlugge jongen grote afstanden afleggen. De jongen worden dan soms nog door de ouders gevoerd. Let daarom uitsluitend op jongen die niet of nauwelijks kunnen vliegen.
- 13 Gebruikt nest met onbekende inhoud. Bezoek door ouders aan een nest waarvan de inhoud niet kan worden vastgesteld, of waarneming van broedende vogel. Deze code is onder meer bedoeld voor in kolonies broedende vogels zoals Roek en Oeverzwaluw.
- 14 Transport voedsel of ontlasting. Transport van ontlastingspakketjes van of voedsel voor de jongen is voor de meeste zangvogels een bruikbare code. Bedenk echter dat meeuwen, roofvogels en sommige andere soorten hun jongen nog lang na het uitvliegen voeren (zie ook code 12) terwijl sterns en Ijsvogel soms lange voedselvluchten maken, en dus best met voedsel buiten het broedgebied kunnen worden waargenomen. Het voeren van een wijfje door het mannetje moet met code 5 worden aangegeven.
- 15 Nest met eieren.
- 16 Nest met jongen gezien, of de jongen in het nest gehoord.

Nb: code 4 is niet bij veldbezoeken van toepassing, wel bij het invullen van het formulier aan het eind van het seizoen.

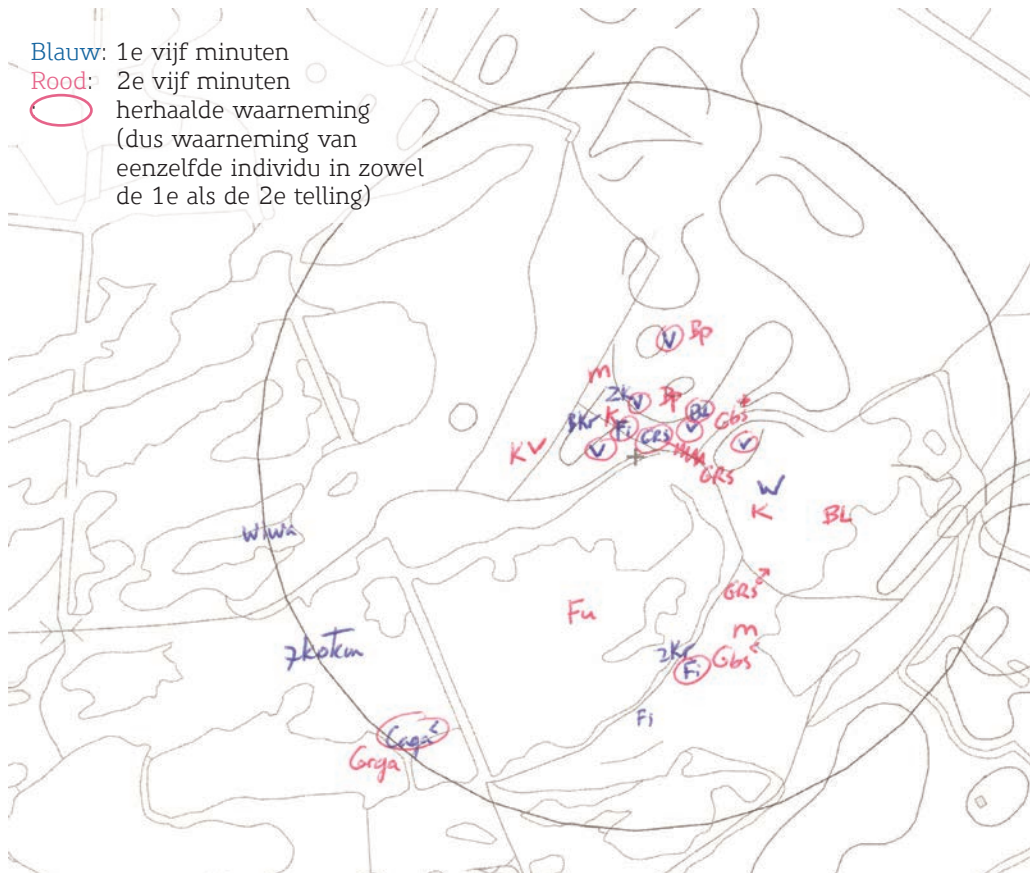
Welke broedcodes worden het meest gebruikt?

De meeste broedvogelwaarnemingen vallen onder enkele veel voorkomende broedcodes:

- 1 (Bijv. Bruine Kiekendief die laag over het riet vliegt in het voorjaar).
- 2 (Bijv. Zingende Gekraagde Roodstaart in een rijk begroeide parkachtige tuin).
- 3 (Bijv. Paartje Grauwe Gans dat eind maart op een met riet omzoomde plas zwemt).
- 4 (Bijv. Een zingende Heggenmus op twee verschillende dagen in het voorjaar op vrijwel een identieke locatie).
- 12 (Bijv. een familie pas uitgevlogen Koolmezen met korte staartjes, of een Dodaars met piepende kuikens).
- 14 (Bijv. Merel met voer in de snavel op het gazon).

Bijlage 2

Voorbeeld ingevulde veldkaart 2x5 minutentelling (punttelling 'uitgebreide variant')

Nieuwe Vogelatlas van Nederland

Tussen 1 december 2012 en het eind van het broedseizoen 2015 brengen duizenden tellers alle Nederlandse wintervogels en broedvogels gedetailleerd in kaart voor de nieuwe Vogelatlas.

De laatste atlas van de broedvogels verscheen in 2002, de laatste atlas van wintervogels dateert alweer van 30 jaar geleden. De Nederlandse vogelbevolking is aan grote veranderingen onderhevig. Soorten nemen in rap tempo af, andere nemen juist toe. In het Nederlandse en Europese natuurbeleid bestaat grote behoefte aan actuele en nauwkeurige gegevens over verspreiding en aantallen van vogels. Kortom, hoog tijd voor een nieuwe atlas!

Deze handleiding geeft richtlijnen voor veld- en bureauwerk. Het veldwerk is zo veel mogelijk gestandaardiseerd om representatieve en betrouwbare verspreidingskaarten en aantallen te verkrijgen. Kijk voor meer specifieke vragen op www.vogelatlas.nl onder FAQ (Frequently Asked Questions).

Sovon Vogelonderzoek Nederland

Postbus 6521
6503 GA Nijmegen
Toernooiveld 1
6525 ED Nijmegen
T (024) 7 410 410

E vogelatlas@sovon.nl
I www.vogelatlas.nl

